

SOSYOLOGCA

OCAK-HAZİRAN 2019

CİLT:9 SAYI: 17

ISSN: 2146-5207

ORTA ASYA VE ANADOLU TÜRKLÜĞÜ BAĞLAMINDA SON DÖNEM KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Arif Akbaş

Özet: Bu çalışma Kazakistan-Türkiye arasındaki imkânlarını ve sorunlarını tartışmayı amaçlamaktadır. Batılı güçlerin büyük uğraşları sonucu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1990'lı yıllarda dağıldıktan sonra, birçok yeni Türkî devlet tarih sahnesine yeniden çıkmıştır. Bağımsızlığını ilan eden bu devletlerden biri de Kazakistan Cumhuriyeti olmuştur. Araştırmada, bu ilişkiler ve bağlar, nitel araştırma yöntemi dâhilinde ve doküman incelemesi şeklinde incelenmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; Orta Asya Türklüğü ve Anadolu Türklüğü bağlamında Soğuk Savaş sonrası dönem Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde bazı algı sorunları olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan-Türkiye ilişkileri, Orta Asya Türklüğü, Anadolu Türklüğü

POST-COLD WAR KAZAKHISTAN-TURKEY RELATIONS IN TERMS OF MIDDLE ASIAN TURKISHNESS AND ANATOLIAN TURKISHNESS

Arif Akbaş

Abstract: This work aims to discuss occasions and problems of Kazakhstan-Turkey relations. After the collapse of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), many Turkic state appeared in the scene of the history in the result of the great efforts of the Western Powers. One of these states became the Republic of Kazakhstan. It was tried to be examined these relations and bonds in terms of qualitative research methods and by means of document review. According to the results, it might be possible to say that there are some perception problems in post Cold War Turkey-Kazakhstan relations in terms of Middle Asian Turkishness and Anatolian Turkishness.

Keywords: Kazakhstan-Turkey relations, The Middle Asian Turkishness, Anatolian Turkishness

ORTA ASYA VE ANADOLU TÜRKLÜĞÜ BAĞLAMINDA SON DÖNEM KAZAKİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Arif Akbaş*

Giriş

Kazakistan-Türkiye ilişkilerini, tarihi geçmişine göre Sovyet dönemi ve Sovyet sonrası dönem diye ikiye ayırabiliriz. Türk Cumhuriyetleri'nin ve Orta Asya Türklüğü'nün dış devletler ile olan ilişkileri Sovyetler Birliği zamanında oldukça sınırlı olmuştur. Orta Asya Türklüğü bu dönemde neredeyse her türlü ilişkisini Sovyetler Birliği içindeki Cumhuriyetler ve Doğu Bloğu ülkeleriyle geliştirmiştir. Aynı dönemde (1917-1990 Arası) Anadolu Türklüğü ise daha çok ilişkilerini Batılı Devletler ile ve son elli yıldır da Amerika Birleşik Devletleri ile geliştirmiştir diyebiliriz. Biz ABD ile ilişkiye girerken onlar SSCB ile temasta bulunmuşlardır. Dolayısıyla bizim Kazakistan ile olan münasebetimiz daha çok bağımsızlık kazandığı 1991 yılından itibaren artmıştır. 90'lı yıllar Orta Asya Türklüğü ve Anadolu Türklüğü arasındaki münakalenin başladığı bir milat olmuştur.

Her ne kadar son otuz yıldır (1991-2018) iki ülke arasında ekonomik, ticari, siyasi, eğitim ve kültürel alanlarda işbirliği olsa da dünya düzeyinde bir birlik oluşturduğumuz pek söylenemez. Örneğin hala bir Birleşik Türk Devletleri projesi bir muhayyileden öteye gidememektedir. Bu yüzden iki ülke ilişkilerinin daha sağlam/kavi bir zemine oturtulabilmesi için daha çok yolun kat edilmesi gerekmektedir. Kazakistan ve Türkiye ilişkileri özellikle Turgut Özal zamanında iki kardeş ülke üzerinden yürütülmüş ve bu minvalde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bizim ülkemizdeki milliyetçi çevre Kazakistan'ı Türk kabul etmekte ve bu bağlamda bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Fakat Kazaklar, Sovyet deneyimi neticesinde bu Türk kimliğinden oldukça uzaklaşmış ya da kopmuşlardır. Bunun altında yatan neden de Sovyetlerin her türlü milliyetçi olguyu ve kimliği törpülemiş olması ya da bu kimliği ifade edenleri bir şekilde faşistlikle suçlamış olmasıdır denebilir.

Kazak aydınlarından özellikle ulusalcı kimlikleriyle ortaya çıkan İbray Altınсарın, Ahmet Baytursun, Magcan Cumabay, Mir Yakup Dulatoğlu, Mustafa Şokay ve Turar Rıskulov gibi entelektüeller Sovyet yönetimi tarafından şiddetle cezalandırılmıştır. Bu aydınların itibarları ancak Kazakistan Cumhuriyeti'ni bağımsızlığını kazandıktan sonra iade edilebilmiştir. Dolayısıyla Kazakların modernleşme tecrübesi bize göre oldukça farklı bir kanattan gelişmiştir. Onlar modernleşmede Rus tecrübesini izlerken biz Fransız ve İngiliz tecrübesini örnek almışız. Bu da hiç şüphesiz modern dönemde ortaya çıkan kimliklere/aidiyetlere ve kimlik tanımlarına sirayet etmiştir.

Anadolu Türklüğü'nün Orta Asya Türklüğüne bakışı da son derece ilginç bir mahiyettedir. Ülkemizdeki sol cenah Orta Asya ülkelerinin tecrübesini değerlendirirken Sosyalist tecrübeden dolayı bu halkların deneyimlerini oldukça önemsemektedir. Bunun yanında

* Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Doktora Öğrencisi

sağ cenah içindeki milliyetçilerin bakışı da ikiye ayrılmaktadır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi münevverlerimiz bütünlükçü bir Türkçülüğü savunurken Yahya Kemal Beyatlı gibi kimi aydınlarımız ise bütünlükçü Türkçülüğü terk ederek sadece ulusal sınırların kapsamındaki yani Türkiye içindeki Türkçülüğü savunmaktadır. Türkiye’de ki İslamcı kanat ise Orta Asya ülkelerini değerlendirirken çoğu kez dini inanış boyutunu referans almakta ve Sovyet deneyiminin bu ülkelerdeki İslami inanış olgusunu zayıflattığını söylemektedirler. Doksanlı yıllardan sonra Kazakistan’da dini hayatı yaşayış bağlamında da bir canlanmanın olduğu görülmektedir.

İki ülkenin ve iki devletin yani Kazakistan ve Türkiye’nin bütünleşmesinin önünde farklı deneyimler geçirmiş olma nedeniyle de dünya düzeyinde tam anlamıyla bir bütünlüğün varlığından söz etmek oldukça güçtür. Birde her ne kadar ırksal/dini bir yakınlığımız olsa da artık bizler tarihi neticeler yüzünden farklı devletlere dönüşmüşüz bir kere. Devletlerarasında ise kardeşlikten çok çıkar ilişkileri ön planda yer alıyor. Devletlerin dış siyasetini de belirleyen şey güç ve çıkar ilişkileri oluyor böylece. İki ülke arasında işbirliği düzeyleri ne kadar artarsa o kadar yakınlaşabiliriz. Bu bağı oluşturmak ve köprüleri inşa etmek ise; ekonomiyile, eğitimle, ticaretle olur.

Bizim bakış açımıza dair Atatürk’ün Orta Asya konusunda Sovyetleri dikkate alarak önemli bir tespiti var. “Bugün Sovyet Rusya dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Devlet olarak bu dostluğa ihtiyacımız var. Fakat yarın ne olacağını kimse kestiremez. Tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi parçalanabilir. Bugün, elinde sınımsız tuttuğu Milletler, avuçlarından sıyrılabilirler. Dünya, yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye, ne yapacağını bilmelidir. Bizim, dostumuz idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız!”²⁰⁷ Anadolu Türklüğü aslında Sovyetler Birliği’nin dağılına pek hazırlıklı değildi. Bu minvalde doğru düzgün yetişmiş bir kadrodan da oldukça yoksundu.

Biz bu çalışmamızda son dönemde iki ülkenin birbirine olan bakış açısını ve ilişkilerini konu üzerine odaklanan metinler düzeyinde bir değerlendirmeye tabi tuttuk. Hem Türkiyeli hem de Kazakistanlı ve Rus uzmanların görüşlerine müracaat ederek açıklamaya çalıştık. Bir nevi Kazakistanlı ve Türkiyeli araştırmacıların perspektifini yazdıkları metinler üzerinden okumaya çalıştık. Çalışmanın Kazakistan Türkiye ilişkilerini anlamada bir katkı yapacağını umuyoruz.

Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesine Dair Bazı Notlar

İki ülke arasındaki ilişkileri değerlendirmeyi konu edinmiş çalışmalar oldukça sınırlı düzeyde olmasına rağmen son yıllarda bu konuyla ilgili literatüre önemli katkıların yapılmaya başlandığı da bir gerçektir. Bu alanda ilk değerlendireceğimiz yapıt Serdar Yılmaz’ın *Kazakistan’ın Türkiye Politikası*’dır. Yılmaz bu eserinde Kazakistan’ın Türkiye’ye yönelik politikalarını belirlerken özellikle hangi hususlara dikkat ettiğine odaklanıyor. Klişe anlayış olan Kazakistan’ın Türkiye ilişkilerini belirlerken ya da Türkiye’nin Kazakistan ilişkilerini düzenlerken ortak dil, soy, din ve soy birliğine dayanan tarih anlayışından hareket ettikleri tezine karşı çıkıyor.

²⁰⁷ **Mehmet Bulut**, (2011). *Din, bilim, uygarlık ve Atatürk: doğumunun 125. yıl anısına*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. iç. 68.

Kazakistan'ın Türkiye ilişkilerini belirleyen unsurları daha çok iç faktörler üzerinden çözümlüyor. İç faktörlerin bazıları ise: lider etkisi [Başkan Nursultan Nazarbayev'in ve Başkan Recep Tayyip Erdoğan arasındaki samimiyet düzeyi, ikili anlayış vs.], sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve karşılıklı kurulan komisyonlar, çıkar grupları (Lobiler gibi düşünebiliriz), bürokratik kurumlar, siyasal partiler, rejimin yapısı, kamuoyu ve medya olarak sıralanabilir.²⁰⁸ Yılmaz'ın çalışmasında, 1991-2014 arası dönem ele alınarak, konu tarihsel açıdan sınırlandırılmıştır. Çalışmanın bizim tarafımızdan en önemli unsuru beş aylık bir saha deneyimini ve ilgili Kazakça literatürü de yansıtmış olmasıdır. Yılmaz'ın tezine göre iki ülke arasındaki ilişkileri Türk dünyasının aksakalı Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'in liderliği kilit rolde olup belirleyici başat unsurdur. Aslında bundan öncesinde yine Nazarbayev ülkemizle olan ilişkiyi; aynı rol çerçevesinde Özal, Demirel, Sezer ve Gül dönemlerinde de yürütmeyi başarmıştır.

Kazakistan Türkiye ilişkilerine dair Avrasya Dosyası dergisi Kazakistan-Kırgızistan özel sayısı çıkarmış ve bu sayıda özellikle konuyla ilişkili olarak; Anar Somuncuoğlu'nun *Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi*, Saule Baycaun'un *Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Alanındaki Gelişmeler*, Sinan Oğan'ın *Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri* ve Nermin Güler'in *Kazakistan'da Alman Azınlığı* gibi makaleler dikkat çekmiştir. Dergi boyunca Dosım Satpayev'in *Kazakistan-Türkiye İlişkilerinin Dinamizmi: On Yıllık Deneyim* ise iki ülke ilişkilerinin belli bir dönemini değerlendiren yegâne yazıdır.²⁰⁹ Bu makalede Kazakistan'ın iki büyük nükleer güç olan Rus ayısı ve Çin ejderhası arasında sıkışmışlığından bahsedilmekte ve bu prangadan Kazakistan'ın Türkiye ile ilişkilerini güçlendirmesiyle rahat bir nefes alabileceği öngörülmektedir.

Biz iki ülke ilişkilerinin çok yönlü bir dış politika çerçevesi dışında iki Türklüğün yakınlaşması şeklinde de değerlendirebiliriz. Satpayev, konuyu belirli bir uluslararası perspektiften değerlendirmekle yetiniyor. Onun yaklaşımı aslında Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-Siyaset* 'inde anlatıldığı üzere Müslüman Dünya'nın ya da Türk Dünyası'nın Anglosakson, Cermen, Slav, Latin ve belki sarı ırkın (Çin, Japonya vs.) büyük kuvvetlerin arsında kalmasına benziyordu.²¹⁰ Bu sıkışmışlık duygusundan kurtulmak için sanki Kazakistan'da yeni ortaklar arıyordu. Satpayev'e göre; Kazakistan'ın Sovyet İmparatorluğu'ndan çıktıktan sonraki durumu bir nevi yeni patron bulma serüvenini de çağrıştırıyor. İlk dönemlerde Anadolu Türklüğü'nün temsilcisi olan Türkiye kendine bu patronluk rolünden ziyade kardeş ülkeler üzerinde bir ağabeylik konumunu benimsiyor. Aslında bu konumunda içeriğinin boş olduğu sonraki yıllarda fazlasıyla ortaya çıkacaktır. Yine aynı yazıda Türkiye'nin tarihi-kültürel yakınlık stratejisinin etkili ekonomik mekanizmalarla tamamlanmadığı takdirde iki ülke arasındaki bağların zayıflayabileceği ve Türkiye'nin bölgeye yabancı kalabileceği olgusuna da dikkat çekiliyordu.

Satpayev'in tespitince bizim simgesel 'dil, din ve kültürel ortaklık birlikteliğimiz' [Gaspıralı İsmail Bey'in *dilde, fikirde, işte birlik* söylemini çağrıştırıyor.] tüm diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Kazakistan'ı da pek tatmin etmiyor. Ya da şöyle söyleyelim

²⁰⁸ **Serdar Yılmaz**, (2016). *Kazakistan'ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 5-274.

²⁰⁹ *Avrasya Dosyası Dergisi*, (2002). *Kazakistan-Kırgızistan Özel*, Kış, Cilt:7, Sayı:4, İstanbul: ASAM Yayınları, s. 1-352.

²¹⁰ **Yusuf Akçura**, (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 31.

Kazakistan tarafınca politik ve ekonomik alanlardaki mutlak bütünleşmeye yeterli görülüyor. Bu konuda Kazak tarafının bakış açısının çok daha reel politik olduğu söylenebilir. Haması ve muhteviyatı boş söylemler iki ülkenin bütünleştirici konumlarını yaklaştırmaktan ziyade, karşılıklı anlaşılmayı zorlaştırıyor diyebiliriz. Tüm ülkelerin dış politikalarında çoğunlukla başat unsur pragmatizmdir, bu Kazakistan ve Türkiye arasındaki işbirliğine bakış açımızı da etkiliyor. İki ülke arasında dilsel, dini, kültürel ayrılıklar olgusundan çok ekonomik ilişkiler özellikle petrol ve enerji, askeri (Türkiye Kazak askerleri de eğitiyor.) işbirliği konuları ön plana çıkıyor. Satpayev'in tespitlerinin oldukça realist bir perspektifle işlendiğini görmekteyiz.

İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine dair en çok çalışan kurumlardan biri de TÜRKSOY isimli; Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı'dır. Teşkilat, Kazakistan'ın bağımsızlığını anma münasebetiyle; *Türksoy - Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 25. Yıldönümüne ithafen* diye bir kitap çıkarmıştır.²¹¹ Kitapta özellikle Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin faaliyetlerine dikkat çekilmiş ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları'nın iki ülke arası ilişkilerin geliştirilmesindeki önemine işaret edilmiştir. Etkinlik kapsamında Türk Dünyası'nın aksakalı, şair, diplomatı entelektüel Oljas Süleymanov'da anılmıştır.

Süleymanov, Kazakistan'da oldukça önem verilen bir düşünürdür. Süleymanov, Sovyet döneminde yazdığı "*Az i Ya*" (Sen ve Ben) kitabı nedeniyle Sovyet yönetimince "Milliyetçilik", "Pantürkizm" ve "Metodolojik hatalar" yapmakla suçlanmıştır. Kazakistan'da Semipalatinsk nükleer test sahasındaki testleri de yine bir siyasi aktivist olarak eleştirmiştir. Ayrıca 90'lı yıllarda Tatar aydınlarından Rafail Muhammeddin'le birlikte I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ni düzenlemiştir. Süleymanov, bize göre Kazakistan'da Türk kimliğini ve Orta Asya Türklüğü'nü tekrar canlandırmaya çalışan birkaç isimden biridir.

Az i Ya kitabında Rusların ünlü İgor Destanı'nın Türk kökenli olduğu vurgusu vardır. Bu kitap ve fikirleri yüzünden Süleymanov, dönemin Rus aydınları tarafından "ulusal şovenizm" ve "feodal göçebe kültürünü yüceltme" gibi hususlardan eleştirilmiştir. Yazar üzerine yürütülen kampanyadan ancak kendisini Leonid Brejnev'in savunmasıyla kurtulabilmişti. Kazak Türkleri içinde bizim Türkçü cenaha benzer söylemlere sahip az da olsa bazı aydınlar vardır. Süleymanov, Cumhuriyetin ilk yıllarında savunulan Güneş Dil Teorisi'ne benzer şekilde Sümerlerin eski bir Türk kavmi olduğunu ve Sümercenin de Türkçe kökenli bir dil olduğunu savunmaktadır.

SETA'nın hazırlamış olduğu; *Ülkücülüğten Tepkisel Milliyetçiliğe: MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri* isimli raporda ilginç bir pasaja rastladım. Raporun alan çalışmasından elde edilen bilgi aynen şöyledir: "Balıkesir'den bir katılımcı (Katılımcı 18), Türklüğü Anadolu ve Anadolu'daki farklı etnik unsurların sentezi olarak okumakta ve medeniyet eksenli bir tarihsel referans eklemektedir: *Benim Türklük Anlayışım, bir medeniyet anlayışıdır. Yani Anadolu'daki bütün insanları da kucaklayan, bin yıllık tarihi kapsayan bir anlayış. Bir Kürt, bir Kırmanc benim için mesela Azerbaycan'daki Azeri'den, Kazakistan'daki bir Kazak'tan daha yakındır.*"²¹² Şu an Türkiye'de birçok kişi aynı veya benzer şeyleri Suriyeliler

²¹¹ Tamer Koparan, Askar Turganbayev, (2016). *Türksoy - Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 25. Yıldönümüne ithafen*, Ankara: Türksoy Yayınları, s. 2-340.

²¹² Hatem Ete, Hamza Taşdelen, Sami Orçun Ersay, (2014). *Ülkücülüğten Tepkisel Milliyetçiliğe: MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*, İstanbul: Seta Yayınları, s.59.

içinde düşünmektedir.

Hatta gözlemediğimiz kadarıyla İstanbul'da bir Yunanlı, Suriyelilerden çok daha yakın olarak algılanmaktadır. Otobüste, terminalde, parkta ya da restoranda rastladığımız ve konuştuğumuz hemen herkes bir şekilde Suriyeli göçmenlerden şikâyet etmekteydiler. Bu kültür farklılığından mı yoksa ırkçılıktan mı bu şekilde ifade ediliyordu bilemiyoruz, bu da uzun bir araştırma gerektirecek bir konu olsa gerek. Buradan bütünleşme ve iki toplumun birbirlerini içselleştirmelerinin öyle hemen kolayca olabilecek bir olgu olmadığı gerçeği de çıkmaktadır. Türkiye ve Kazakistan arasındaki bütünleşme ve kaynaşmanın önündeki engellerin en büyüklerinden birinin de iki toplumun bir birine yabancı olması ve bir birlerini yeterince tanımaması olgusu olduğunu düşünebiliriz.

İki ülke arasındaki Türklük algısına dair şu pasaj bazı gerçekleri yansıtmaktadır: “Bugün olduğu gibi geçmişte de Türk dünyasının birliğinden korkanlar ve rahatsızlık duyanlar, Türk ve Türkistan kelimelerine yükledikleri daraltıcı anlamlarla akraba olan toplulukları birbirinden koparma ve uzaklaştırma gayretini gütmüşlerdir. Bu yüzden ısrarla ‘Türk’ deyince sadece Anadolu Türklüğünü dayatmışlar, ‘Türkistan’ deyince de bugün Kazakistan’ın sınırları içinde yer alan küçük bir bölgenin adıyla bu kavramı özdeşleştirmeye çabalamışlardır. Bugün için Türkistan coğrafyasındaki insanlara: ‘Türk müsünüz?’ şeklinde bir soru yöneltile, hemen hepsi: ‘Hayır.’ cevabını verir. Zira onlar kendilerini Kazak, Kırgız ya da Özbek olarak tanımlarlar.”²¹³ Aslında bu kimlik tanımını iki ülke insanlarının bir birlerini nasıl algıladığını da göstermektedir. Biz onlara duygusal milliyetçi bir kimlik atfederken, onlar kendilerini biraz daha farklı bir şekilde tanımlamaktadırlar. İki ülke insanlarının bütünleşmesi için karşılıklı olarak birbirini anlaması/idrak etmesi son derece önemlidir.

Orta Asya konusunda Türkiye'deki duayen isimlerden biride Semih Vaner'dir. Vaner'in *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk dilli Alan* kitabında yer alan makalelerde genel olarak SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya ülkelerine kendi Doğu'muza Batı'nın bize baktığı gibi bakmaya alışmış bizler için yeniden görünürlük kazandığı olgusuna dikkat çekiliyordu. Bu konuda aşağıdaki kitabın giriş bölümünden alınmış pasaj oldukça düşündürücüdür:

“Kendi aralarında ve Türkiye ile dil ortaklığı bulunan bu bölge ülkelerine dikkatin artması doğal ve sevindirici. Ancak bu dikkat ve ilginin duygusal, coşkusal bir milliyetçiliğe değil, bilgiyle beslenmeye ihtiyacı var. Çünkü bu ülkeler Türkiye ile ya da en azından kendi aralarında bir bütünlük sergilemek şöyle dursun, aynı jeopolitik bölgenin ülkeleri olarak birbirleriyle karmaşık, kimi zaman çatışmacı da olabilen ilişkilere sahipler. Hem kendi içlerinde hem aralarında büyük farklılıklar var. Her biri sancılı bir değişim sürecinin sorunlarıyla boğuşuyor...”²¹⁴ Milliyetçi duygular ve çıkar ilişkileri arasındaki girift ilişki oldukça dikkat çekici bir unsur.

Kazakistan ve Türkiye arasında bir dil ortaklığı/iştiraki söz konusu olsa da iki ülkenin insanlarının direkt birbirlerini anlamaları biraz zordur. Türkçe bir Oğuz grubu lehçesiyken, Kazakça bir Kıpçak grubu lehçesidir. Bir Türk'ün Kıpçak Türkçesi grubundan bir topluluğu layıkıyla anlayabilmesi için en az bir yıl gibi bir çaba söz konusudur. Dil ortaklığı İsmail

²¹³ **Enver Kapağan**, (2015). *20. Yüzyıl Başında Kazak Aydınlarında Türk ve Türkistan Şuuru*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter, p. 589.

²¹⁴ **Semih Vaner**, (1997). *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk dilli Alan*, İstanbul: Metis Yayınları, s. 7-10.

Gaspiralı döneminde oldukça yakın iken Sovyet dönemi deneyiminden sonra iki lehçe arasındaki ayrımlar ve terminoloji farklılığı sanki biraz daha artmıştır. Kazaklarda bizler gibi bir dönem Arap harflerini kullanmışlar sonra yapay/suni bir müdahale ile Kiril alfabe-sine geçmişlerdi.

Bu projeyi Rus şarkiyatçı Nikolai İlminskiy yürütmüştür. Kendisi bir manada Orta Asya Türklüğü'nü kültürel sahada parçalayan kişidir. Kazakistan ve Türkiye uzun yıllar bu alfabe farklılığından ötürü de kültürel alanda ilişkilerini geliştirememişlerdir. Kazakistan bildiğimiz kadarıyla en son 2018 yılında Latin Alfabesi kullanmaya başlamış ve 2025 yılına kadar tüm okul ve ders materyallerinde bu alfabeğe geçileceği söylenmiştir. Böylece iki kültür arasındaki bir engel daha Başkan Nazarbayev'in gayretleri sonucu kalkmış oldu.

Bizim açıımızdan çoğu zaman Kazakistan değerlendirilirken bu değerlendirme coşkun bir milliyetçilik ve şovenizm etkisinde yapılmaktadır. Aslında bu alanda duygusal coşkunluktan ziyade Vaner'in de işaret ettiği gibi karşılıklı tanımaya ve bilgiye ihtiyacımız var. Kazakistan, bağımsızlık sonrası dönemde bir anda Sosyalist ekonomiden Pazar ekonomisine geçti. Ülke hala bu geçişin sancılı sürecini yaşıyor. Sovyetler Kazakistan'a paslı bir ekonomi bırakmıştır. Ekonomik alanda yapılan işbirliği Kazakistan'ın yeni sisteme uyum sağlamasını da kolaylaştıracaktır. Türkiye, ekonomik manada elinden geldiğince Kazakistan'la ilişkileri güçlendirmeye çabalamaktadır.

Bağdat Amreyev, *Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası*, kitabında Türk dünyasının gerçek entegrasyonu yolunda iki kilit Türk ülkesinin Kazakistan ve Türkiye olduğunu söylüyor.²¹⁵ Hakikaten Orta Asya Türk devletleri içinde günümüzde en istikrarlı olanı Kazakistan'dır. Bu ülkeler içinde Özbekistan ve Türkmenistan bağımsızlıktan sonra bile oldukça dünyaya kapalı bir politika izlemiştir. Kırgızistan ise ekonomik ve demografik açıdan son derece güçsüzdür. Bunların Tek istisnası belki Azerbaycan Devleti olabilir. Türk-Azeri ilişkileri de Kazakistan'ı aratmayacak düzeyde oldukça iyidir. Amreyev'in kitabı bu sahada yazılmış ender kitaplardan birisidir.

Kazakistan ve Türkiye'nin birbirlerine bakış açısını görmek için oldukça ilginç bir çalışmaya rastladım. Meiramgul Kussanova, iki ülkenin merkez konumundaki dört farklı gazetesini incelemiş ve Kazak basınının Türkiye ve Türk basınının Kazakistan algısını çözümlemeye/betimlemeye çalışmıştır.

"Araştırma nesnelere olarak Türkiye'den ana-akım merkez sağ politikalara yakın bir yayın politikası sergileyen Hürriyet ve muhafazakâr-sağ söyleme yakınlığı ile bilinen Yeni Şafak gazeteleri seçilmiştir. Kazakistan'dan ise devlet politikasını destekleyen bir yayıncılık anlayışı yürüten Egemen Kazakistan ve daha muhalif-toplumsal bakış açısıyla bilinen Aykın basın organları araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu iki ülke basınında yayımlanan haberlerin incelendiği çalışmada, zaman dilimi 2012-2014 yıllar aralığıyla sınırlanmıştır. Yapılan tarama sonucunda 2012-2014 yıllar arasında incelenen gazetelerde Türkiye ve Kazakistan konulu toplam 379 haber analiz edilmiştir. Türk basınında Kazakistan Cumhuriyeti daha çok ekonomi alanında temsil edilirken, Kazak basınında Türkiye Cumhuriyeti daha çok siyasi konular çerçevesinde temsiliyet kazanmıştır."²¹⁶

²¹⁵ Bağdat Amreyev, (2011). *Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası*, İstanbul: Hayat Yayınları, s. 6-15.

²¹⁶ Meiramgul Kussanova, (2016). *Basında ülke temsillerinin mukayeseli bir çalışması: Türk basınında Kazakistan, Kazak basınında Türkiye temsiliyetinin içerik açısından karşılaştırılması: (2012-2014 yıllar aralığında Kazakistan-*

Bu çalışmadan çıkardığımız sonuç bizim Kazakistan'a bakış açımızı belirleyen başat unsur ekonomiktir. Kazaklar ve onların basın/medyası ise bizi çoğunlukla siyasi konular çerçevesinde ele almaktadır. Son dönemde iki ülkenin birbirleri değerlendirme kıstası artık coşkulu milliyetçi söylemden ziyade ekonomik ve siyasi konjonktür bağlamında yapılmaktadır. Doküman incelemesi tarzında yapılan bu çalışma en azından iki ülkenin medya düzeyinde birbirlerini hangi eksende algıladıklarını göstermektedir. Bu sahada Kazakistan ve Türkiye ilişkileri ile işbirliği konusunu farklı açılardan inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır.

Türkiye'de Üniversitelerde Kazakistan-Türkiye ilişkileri ve işbirliği konusunda birçok akademik çalışma da yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları: Elina Belguzhanova'nın *Kazakistan ile Türkiye arasındaki işbirliği çerçeveleri: Modern şartlar ve kalkınma bakış açıları*, Yerkebulan Sapiyev'in *Kazakistan'ın Türk Keneşi ve Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin güçlendirmesindeki rolü*, Dinmukammed Ametbek'in *Kazakistan'ın Avrasya kimliğine Türkiye'nin konumlandırılması*, Dastan Almen'in *Sovyet Sonrası Döneminde Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik dış politikası*, İsmail Yasin Kılıçaslan'ın *Türkiye-Kazakistan ilişkileri (2003-2017)*, Serdar Yılmaz'ın *Kazakistan'ın Türkiye politikası*, oldukça dikkat çekicidir.²¹⁷ Bu çalışmaları derli toplu zikrettikten sonra bir iki cümle ile kısa bir şekilde bu yapıtları değerlendirmek yerinde olur.

Belguzhanova, *Kazakistan ile Türkiye arasındaki işbirliği çerçeveleri: modern şartlar ve kalkınma bakış açıları* incelemesinde Türkiye ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin geliştiği ve işbirliği yaptığı belirli bazı alanları belirledikten sonra bu ekonomik işbirliğinin oldukça umut verici olduğunu söylüyor. Belguzhanova'ya göre ekonomi dışında; Türkiye ve Kazakistan işbirliğini okullar, üniversiteler [Ahmet Yesevi Üniversitesi vs.] ve ortak Türkî mirasla ilgili küçük ve büyük çaplı projeler uygulayarak gerçekleştirmektedir. Yine yazara göre eğitim projeleri ve kültür, bölgesel entegrasyonun ana yöntemidir. Türkiye de stratejisini bu yöntemler üzerinden yürütmektedir. Bu ilişkiler geliştikçe iki ülke arasındaki bütünleşmenin daha da artacağı varsayılabilir.²¹⁸ Sapiyev'in tezinde ise Türk Keneşi'nin faaliyetleri, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesinde ele aldığı politika ve stratejilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. "Bununla birlikte, bu çalışmada entegrasyonun güçlendirilmesi ve ortak çıkarların belirlenmesine ilişkin gerekli olan, Türk halklarının kültürel, psikolojik ve iletişimsel yakınlıklarının önemli faktörleri de vurgulanmaktadır."²¹⁹

Ametbek'in *Kazakistan'ın Avrasya kimliğine Türkiye'nin konumlandırılması* çalışmasında; "Avrasyacılık çok vektörlü Kazak dış politikasının felsefi temelini oluşturur. Bu düşünceler çerçevesinde, Türk dünyasının lideri olan Türkiye, Kazakistan'ın Avrasya çekirdeğinin bir tarafını temsil eder. Bu nedenle, Türkiye'nin Kazakistan'daki algısı Kaza-

Türkiye gazeteleri Egemen Kazakistan, Aykan, Yeni Şafak, Hürriyet örneğinde, Ankara: Gazi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 4.

²¹⁷ Ayrıca şu çalışmalara da bakılabilir: Gulim Kazibekova'nın *Sovyetler Birliği sonrası Türkiye-Kazakistan ekonomik ilişkilerinde yaşanan gelişmeler*, Dinara Talıdybayeva'nın *Türk Dünyasında entegrasyon süreci: Türkiye-Kazakistan ikili işbirliğinin sürece etkileri*, Saule Baitzhanova'nın *Türkiye-Kazakistan ilişkileri ve Rusya'nın buna karşı tutumu*, vs.

²¹⁸ **Elina Belguzhanova**, (2018). *Kazakistan ile Türkiye arasındaki işbirliği çerçeveleri: Modern şartlar ve kalkınma bakış açıları*, İstanbul: Aydın Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 10.

²¹⁹ **Yerkebulan Sapiyev**, (2017). *Kazakistan'ın Türk Keneşi ve Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin güçlendirmesindeki rolü*, İstanbul: Aydın Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 7-12.

kistan'ın Avrasya kimliği ile doğrudan ilgilidir.”²²⁰ ODTÜ’den Hasan Koni’nin hazırlanmış olduğu bu çalışma pratik açıdan bakıldığında, Türkiye’nin Kazakistan’daki algısını ölçmek için algıyı; *karar verici, elit, genel halk ve uluslararası çevre* olarak dört seviyede analiz etmeye çalışmaktadır.

Ametbek’in analizi tipik Vilfredo Pareto’cu bakış açısına göre yapılmış gibidir. Yine de yazarın şu tespiti oldukça olumludur; “Kazakistan’ın Türkiye algısının olumsuz ‘yabancı imaj’ ve ‘öteki’ imajdan olumlu ‘dost imaj’ ve ‘kardeş imaj’ a doğru gelişmektedir.”²²¹ Almen’in *Sovyet Sonrası Döneminde Türkiye’nin Kazakistan’a yönelik dış politikası*’nda ise Türkiye’nin Orta Asya’daki rolünün yeri belirlenerek, Kazakistan’daki nüfuz seviyesi analiz edilmeye çalışılıyor. Bu ikili ilişkilerin incelendiği hemen her tezde olduğu gibi Almen’de olaya; önce siyaset, askeri, ekonomi ve kültür gibi ikili işbirliğinin tüm yönlerine değinerek başlıyor. Almen, *jeopolitik vakum* diye bir tabirden söz ediyor.²²² Türkiye’de diğer bölge aktörleri olan Çin, ABD ve Rusya Federasyonu gibi bu cazibeye kapılmış durumdadır. Almen’de klasik uluslararası kuramlarının etkisinde bir değerlendirme yapıldığını görüyoruz. Eğer iki ülkenin bütünleşmesine bu minvalde bakarsak bizimde sömürgeci bir politik yaklaşımı benimsememiz gerekirdi sanırım.

İsmail Yasin Kılıçaslan’ın *Türkiye-Kazakistan İlişkileri (2003-2017)* eserinde ikili ilişkilerin 90’lı yıllardan bu yana istikrarlı bir seyirde olduğu ve karşılıklı güven ortamının teşkil edildiği vurgulanmaktadır. Kılıçaslan, çalışmasında Kazakistan ve Türkiye arasındaki işbirliği potansiyelinin çok iyi düzeyde geliştiği belirtilmektedir. Yazar açısından, iki halk arasındaki tarihi ve kültürel irtibatın 20. yüzyıldaki uzun kopukluk dönemi bugünkü ilişkileri bile etkilemektedir. Kılıçaslan tarafından; “siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilere yer verilerek potansiyeller ve sınırlılıklar incelenmiş ve Kazakistan’ın Türkiye ile Rusya arasında izlemeye çalıştığı denge politikası Uçak Krizi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ayrıca yakın dönemde diğer bir işbirliği alanı olarak ortaya çıkan Suriye İç Savaşı hakkında yürütülmekte olan Astana Görüşmeleri de analize dâhil edilmiştir.”²²³ Serdar Yılmaz’a göre ise bağımsızlığını kazandıktan sonra Kazakistan için siyasal, ekonomik ve sosyal anlamda hızlı kalkınmak çok zordur. Çünkü uzun süre komünist, otoriter ve baskıcı bir rejimin egemenliği altında yaşamışlardır. Bu zorluğu çok kısa sürede aşmak için farklı stratejiler izlemek zorundaydılar.²²⁴

“Bu zorluğun farkında olan yönetici seçkinler, toplumsal yapıya uygun, ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirecek bir modelin benimsenmesi gerektiğinin bilincindeydiler ve önlerinde de çok fazla seçenekleri yoktu. Dolayısıyla laik, demokratik ve serbest piyasa sistemini benimseyen, dilsel, tarihsel ve kültürel ortaklıkların olduğu Türkiye, ‘Türk modeli’ şeklinde güçlü bir seçenek olarak belirlemiştir. Dış politikasında bir genişleme yaşayan Türkiye, Kazakistan ve diğer Türk devletlerine yönelik politikasını ata yurdu, ağabey ve

²²⁰ **Dinmukhammed Ametbek**, (2015). *Kazakistan’ın Avrasya kimliğine Türkiye’nin konumlandırılması*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, s. 6-7.

²²¹ **Dinmukhammed Ametbek**, (2015). A.g.e. s.7.

²²² **Dastan Almen**, (2013). *Sovyet Sonrası Döneminde Türkiye’nin Kazakistan’a yönelik dış politikası*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 5.

²²³ **İsmail Yasin Kılıçaslan**, (2017). *Türkiye-Kazakistan ilişkileri 2003-2017*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 4-12.

²²⁴ **Serdar Yılmaz**, (2016). *Kazakistan’ın Türkiye politikası*, Edime: Trakya Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, s. 6.

model ülke söylemleri üzerine oturtmuştur. Kazakistan ise kökü ve dili bir kardeş ülke söylemini benimsemiştir.²²⁵ Aslında bu söylem, Anadolu Türklüğü ve Orta Asya Türklüğü açısından yakınlaştırıcı bir mahiyettedir diyebiliriz.

Kazakça yazılmış bazı güncel makalelerdeki Kazakistan-Türkiye ilişkilerinin değerlendirilmesi oldukça ilginçtir. Bu konuda okuduğumuz bir makale: A.R. Alipbaev ve R.O. Kerimkulova'nın *Kazakistan-Türkiye İşbirliğinin Mevcut Durumu: Güncel Konular ve Öncelikler* idi. Kazakistan'ın plüralist/çoğulcu dış politikasının özellikle de Türkçe konuşan ülkeler ile daha yakın olması çok önemlidir. Kazakistan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin kapsamlı bir şekilde güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Kazakistan için Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinden petrol sevkiyatı projelerinin ve alternatif ulaşım bağlantılarının sağlanmasının dünya pazarına erişimde büyük fırsatlar yaratacağı açıktır.

Kazakistan toprakları, Japonya, Çin ve Güney Kore gibi ülkelerden Türkiye ve Avrupa'ya kargo taşımacılığının geliştirilmesine de elverişlidir. Aynı zamanda, demir yolunun Türkiye yönünde kullanılma imkânı çok önemlidir. Tarihi ipek yolu eski günlerinde olduğu gibi canlandırılabilir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yakın ilişkileri, önemli uluslararası ve bölgesel örgütlere üye olması, şüphesiz Kazakistan'ın Avrupa Birliği ile bütünleşmesine katkıda bulunacaktır.²²⁶ İki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliği, iki ülke liderleri arasındaki geleneksel politik, ticari, ekonomik ve kültürel bağların istikrarı ve güçlendirilmesi ile karakterize edilebilir. Yazarlara göre; iki ülkenin halklarının tarihi, kültürel ve etno-dini bağlantıları, bu süreçler üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

Sonuç Yerine

Bugün Batı dünyası (ABD, İngiltere, Almanya, Fransa vs.) Rusya ve Çin; Anadolu Türklüğü ve Orta Asya Türklüğü'nün birleşmesini istememektedir. Hemen hemen tüm bu sömürgeci devletlerin siyasi ve ekonomik hedefleri aynıdır. Rusya Kazakistan'daki Rus etnisitesi üzerinden bir takım planlar yaparken, Çin Kazakistan'ın geniş bozkırlarına ve zengin yer altı kaynaklarına dair ilgisini arttırmıştır. Batılı Devletlerin ise yine benzer sebeplerden dolayı Kazakistan'a dair iştahları kabarmıştır.

Bu ülkeler önünde iki ülkenin dik durması için çok daha fazla her alanda işbirliğini arttırmaları gerekiyor. Türk halklarının manevi, kültürel ve dilsel ilişkilerinin gelecekte daha etkili ve güvenilir bir ekonomik işbirliğine yol açmaya devam edeceği açıktır. En önemlisi de iki ülkeyi daha da yakınlaştıracak birleşik bir kültür ve bilgi alanının yaratılması gerekiyor. Kazakistan ve Türkiye arasındaki tarihsel kökenler, paylaşılan kültürel ve manevi değerler, ikili ilişkilerin temeli olmaya devam edecektir.

Orta Asya Türklüğü ve Anadolu Türklüğü bağlamında son dönem Kazakistan-Türkiye ilişkilerinde bazı algı sorunları olduğu söylenebilir. İki ülke arasında edebiyat, sanat, ekonomi, ticaret ve siyaset zemininde sağlam bir köprü oluşturulabilir. Ortak anlamda bir Türk Dünyası Felsefesi ve Türk Dünyası Sosyolojisi geliştirilebilir. Karşılıklı olarak ne kadar bilgi düzeyimizi arttırsak o kadar iyi olacağı kanaatindeyim. Orta Asya Türklüğü Anadolu Türklüğünü, Anadolu Türklüğü de Orta Asya Türklüğü'nü müspet yönde geliştirebilir.

²²⁵ Serdar Yılmaz, (2016). A.g.e. s. 7.

²²⁶ A. R. Alipbaev ve R. O. Kerimkulova, (2014). *Kazakistan-Türkiye İşbirliğinin Mevcut Durumu: Güncel Konular ve Öncelikler*, Almatı: Kaz. Ü. U. Habercisi Dergisi, Sayı:1 s. 60-64.

Orta Asya'daki kardeşlerimiz ile Anadolu Türklüğü arasında Türklük algısı konusunda tam manasıyla bir bütünlük yoktur. Bu durum kimi zaman iki ülke arasındaki ilişkilere de zaman zaman yansımaktadır. Orta Asya'daki kardeşlerimize; “*Siz de Türk'sünüz*” dediğimiz zaman, “*Ben Özbek'im*” yahut “*Ben Kazak'im*” tarzı çıkışlarla karşılaşabiliyoruz. İki topluluktan söz ederken; mümkünse Anadolu Türklüğü veya Orta Asya Türklüğü kavramlarını kullanmak daha doğru olur kanaatindeyiz.

Birbirimizi doğru anlayabilirsek o zaman yakınlaşmış olarak birliktelik duygusunu çok daha derin ve hisli bir şekilde yaşayabiliriz. Onlara direk milliyetçi bir dayatmadan ziyade, onların bu bilinci doya doya yaşayabilecekleri bir bağ kurmak son derece önemlidir. İnsan denilen şey zaten bağ kurabilen canlı demektir. Millet olma, sosyolojik bir durumdur. İki ülkenin birbirlerinin sosyolojilerini anladıkça bütünleşme yaklaşımları da kendiliğinden gelişebilecektir.

Kaynaklar

- Alıpaev, A. R. ve Kerimkulova R. O.** (2014). *Kazakistan-Türkiye İşbirliğinin Mevcut Durumu: Güncel Konular ve Öncelikler*, Kaz. Ü. U. Habercisi Dergisi, Sayı:1, Almatı: Kaz. Ü. U. Yayınları.
- Almen, D.** (2013). *Sovyet Sonrası Döneminde Türkiye'nin Kazakistan'a yönelik dış politikası*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Akçura, Y.** (1976). *Üç Tarz- Siyaset*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Amreyev, B.** (2011). *Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası*, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Ametbek, D.** (2015). *Kazakistan'ın Avrasya kimliğine Türkiye'nin konumlandırılması*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
- Avrasya Dosyası Dergisi**, (2002). *Kazakistan- Kırgızistan Özel Sayısı*, Kış, Cilt:7, Sayı:4, İstanbul: ASAM Yayınları.
- Belguzhanova, E.** (2018). *Kazakistan ile Türkiye arasındaki işbirliği çerçeveleri: Modern şartlar ve kalkınma bakış açıları*, İstanbul: Aydın Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bulut, M.** (2011). *Din, bilim, uygarlık ve Atatürk: doğumunun 125. yıl anısına*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ete, H. Taşdelen, H. Ersay, S. O.** (2014). *Ülkücülüğten Tepkisel Milliyetçiliğe: MHP'nin İdeolojisi ve Seçmen Eğilimleri*, İstanbul: Seta Yayınları.
- Kapağan, E.** (2015). *20. Yüzyıl Başında Kazak Aydınlarında Türk ve Türkistan Şuuru*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/4 Winter.
- Kılıçaslan, İ. Y.** (2017). *Türkiye-Kazakistan ilişkileri 2003-2017*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koparan, T. Turganbayev, A.** (2016). *Türksoy – Kazakistan: Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının 25. Yıldönümüne ithafen*, Ankara: Türksoy Yayınları.
- Kussamova, M.** (2016). *Basında ülke temsilcilerinin mukayeseli bir çalışması: Türk basınında Kazakistan, Kazak basınında Türkiye temsilinin içerik açısından karşılaştırılması: (2012-2014 yılları aralığında Kazakistan-Türkiye gazeteleri Egemen Kazakistan, Aykan, Yeni Şafak, Hürriyet örneğinde)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Sapiyev, Y.** (2017). *Kazakistan'ın Türk Keneşi ve Orta Asya'da bölgesel işbirliğinin güçlendirme-sindeki rolü*, İstanbul: Aydın Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Vaner, S.** (1997). *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türk dilli Alan*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Yılmaz, S.** (2016). *Kazakistan'ın Türkiye Politikası: İç Yapı, Söylem, Dış Politika ve Lider Etkeni*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yılmaz, S.** (2016). *Kazakistan'ın Türkiye politikası*, Edirne: Trakya Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.